

1. Az első világháború pénzügyi következményei

Az első világháborús vereség nyomán az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, területének jelentékeny részén új államok jöttek létre – Csehszlovákia, Lengyelország, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság –, illetve meglévő országok – Románia, Olaszország – területe gyarapodott jócskán. Felbomlott az osztrák–magyar és a magyar–horvát–szlovén–dalmát perszonálunió. A paritásos alapon működő jegybank – Osztrák–Magyar Bank – tevékenységének a felszámolását már az erre vonatkozó szabályozás elfogadása előtt Csehszlovákia, Lengyelország, a Szerb–Horvát–Szlovén Állam és Románia 1918 végén, 1919 elején elindította. Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt osztrák békeszerződés másnapján megkezdődött az Osztrák–Magyar Bank hivatalos felszámolása, amelyet a Jóvátételi Bizottság által kinevezett felszámolóbiztosok irányítottak. Magyarország esetében az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum az osztrák békeszerződéssel egyező módon rendelkezett az Osztrák–Magyar Bank felszámolásáról. Hosszas alkudozás után az 1922. májusi megállapodás lezárta az utolsó nyitott kérdést is, és a közös jegybanknak a trianoni határon belüli ingatlanai és ingóságai 2 738 232 aranykorona ellenében a magyar állam tulajdonába mentek át.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyonának felszámolása, szétosztása az első világháborús vereséget követően rövid időn belül megkezdődött, azonban valójában csak 1942 februárjában – a második világháború alatt megváltozott politikai körülmények között – zárult le. A monarchia államadosságának felszámolása során az utódállamok megfelelő arányban részt vállaltak az első világháború kirobbanása előtt keletkezett adósságok törlesztésében. Így Magyarországra az első világháború előtti magyar államadósságból 49,629% jutott, a többi Romániára, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra, Csehszlovákiára, Ausztriára és Fiumére terhelték. Ennek megfelelően Magyarországra az első világháború előtt keletkezett államadósságból pengőben számolva 1924 derekán 1 062 000 000 pengőnek megfelelő adósság hárult. Továbbá a magyar állam átvállalt Budapest Székesfőváros 1910., 1911. és 1914. évi külföldi kölcsöneiből – pengőben számolva – 231 000 000 pengőt, valamint a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 5 000 000 pengőt kitevő adósságát. Így 1924 közepén pengőben számolva a magyar államot együttesen 1 298 000 000 pengő törlesztési kötelezettség terhelte. Külön kérdést jelentett az első világháború alatt keletkezett államadósság törlesztése, amely Magyarország esetében elérte a 32 000 000 000 koronát. Ennek törlesztése teljes egészében Magyarországra hárult. Ehhez társult még az első világháborút követő években felvett külföldi hitelek törlesztése is. Magyarország 1931 nyaráig, a pénzügyi válság kirobbanásáig szerződés szerint eleget tett törlesztési kötelezettségeinek. Az 1931 nyári pénzügyi válság egyik következményeként azonban az adósság törlesztése megszakadt. A második világháború után Magyarországnak a korábban felvett hiteleket, tartozásokat is törlesztenie kellett. A Magyar Nemzeti Bank

Botos János

Az önálló, független magyar jegybank megalakítása, kezdeti tevékenysége

hivatalos bejelentése szerint ennek az adósságállománynak a törlesztése egy amerikai liszt-kölcsön utolsó részletének a kifizetésével 1976 végén zárult le.² A magyar állam belföldi államadóssága az első világháborút követő infláció alatt, ahogy mondani szokták, elinflálódott. Külön elemzés tárgyát képeznék a magánszemélyek, cégek, intézmények és mások által felvett belföldi és külföldi hitelek törlesztésének a kérdése. Ez azonban túlmutat jelen tanulmány témakörén.

A pénzügyi politika terén az első világháborút követően a legfontosabb feladat az egyre nagyobb lendületet vevő infláció megállítása, a hazai valuta stabilizációja és az önálló, független magyar jegybank felállítása lett. Az első világháború alatt kibontakozó infláció a háborús vereséget követően előbb vágatásba kezdett, majd a korabeli világ egyik legjelentősebb hiperinflációjában csúcsosodott ki. A megállítására kidolgozott javaslatok rendre kudarcot vallottak. A vágatató inflációt így végül 1924 nyarán a koronának az angol fontsterlinghez való kapcsolását követően sikerült megállítani, és az új nemzeti fizetőeszköz – pengő – forgalomba helyezéséig kordában tartani. A stabilizáció idején 1 angol fontsterling 346 000 koronával lett egyenértékű.³

Az Osztrák–Magyar Bank felszámolásának folyamata átmeneti jelleggel megkívánta egy magyar jegyintézet felállítását addig is, amíg a független, önálló Magyar Nemzeti Bank megalapításának feltételei megteremtődtek. A pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló 1921. évi XIV. tc. rögzítette az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeinek, a korábban kibocsátott államjegyeknek és „bankjegyutánszatoknak” – Magyar Királyi Postatakarékpénztár, Magyarországi Tanácsköztársaság kibocsátásai – az átcserelését az új államjegyekre,⁴ és többek között ennek a végrehajtására felállították a Magyar Királyi Állami Jegyintézetet. A jegyintézet nem volt teljességgel a magyar államtól független intézmény, hiszen elnökét és alelnökét az államfő, a tizenkét főből álló jegyintézeti tanácsot a kormány nevezte ki, működését pedig a Pénzügyminisztérium közvetlenül felügyelte, ellenőrizte és befolyásolta, valamint a jegyintézet nem részvénytársasági keretben működött. A jegyintézet átmeneti jellegét mutatta az is, hogy vezetőit egyszeri három évre nevezték ki.

A Magyar Királyi Állami Jegyintézet a jelzáloghitelezés kivételével az Osztrák–Magyar Bank teljes üzletkörét folytathatta. A két intézmény tevékenysége közötti folytonosságot nemcsak az biztosította, hogy a jegyintézet székhelye az Osztrák–Magyar Bank budapesti Szabadság téri főintézete lett,⁵ hanem az is, hogy elnöke Popovics Sándor, az Osztrák–Magyar Bank utolsó kormányzója, alelnöke Pap Elek a közös jegybank alkormányzója lett, továbbá hivatali apparátusának a tagjai kevés kivételtől eltekintve szolgálatukat még az Osztrák–Magyar Monarchia közös jegybankjában kezdték. A korábbi gyakorlattól eltérően a jegyintézet tanácsában megjelentek a legjelentősebb magyarországi érdekképviselők, magyar pénzügyi szervek és szervezetek képviselői: a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Magyar Gazdaszövetség, a Pénzügyminisztérium, a Pénzügyintézeti Központ és a Pénzügyi Tanács delegáltjai. A jegyintézet belső szervezeti felépítése, országos fiókhálózata, valamint a váltóbírói testületek működése az Osztrák–Magyar Bank gyakorlatát követte, annak meglévő magyarországi fiókhálózatára épült.

2. Az önálló, független jegybank, a Magyar Nemzeti Bank megalakítása

Magyarország első világháború utáni politikai, gazdasági konszolidációjának talán legjelentősebb mérföldköve a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. tc. hatálybalépése volt 1924. április 26-án. A törvénycikk részletesen meghatározta a jegybank feladatkörét, működési alapelveit, szabályozta szervezeti felépítését, magába foglalta alapszabályait. Mivel az alapszabályok a törvénycikk részét képezték, módosításuk a későbbiekben hasonló szintű jogszabály elfogadását igényelte.

A törvénycikk elfogadását hosszasan nemzetközi pénzügyi tárgyalások előzték meg, amelyben a fő szerepet Montagu Norman, a *Bank of England* kormányzója töltötte be.⁶ A tárgyalások eredményeként a magyarországi gazdasági és pénzügyi stabilizáció folyamatát, az államháztartás szanálását és a magyar pénzügyeket két nemzetközi felhatalmazással bíró személy ellenőrizte. Egyrészt a Nemzetek Szövetsége – a Magyarországon használt közkeletű elnevezéssel: Népszövetség – budapesti főmegbízottja, Jeremiah Smith, másrészt a Magyar Nemzeti Bank mellé kinevezett pénzügyi tanácsadó, Harry Arthur Siepmann. Siepmann a Nemzetek Szövetsége javaslatára Horthy Miklós nevezte ki, miközben jogkörét, feladatait nemzetközi megállapodás rögzítette, és ez került be az 1924. évi V. tc.-be is. A megalakuló Magyar Nemzeti Banknak minden felvilágosítást meg kellett adnia a Nemzetek Szövetsége tanácsadójának, aki emellett vétőjoggal is rendelkezett, és számos döntés jóváhagyásához – ide tartoztak a kamat-, a hitel- és az árfolyam-politika lényeges kérdései – előzetes hozzájárulására volt szükség. A két ellenőri szerepet betöltő megbízott tevékenysége kétségtelenül korlátozta a magyar kormányzat és a jegybank önálló döntési jogkörét, és ez is a vesztes első világháború

következménye volt. Amikor az eredeti tervnek megfelelően 1926 nyarán az állami pénzügyek szanálása lezárult, és a magyar államháztartás pénzügyi ellenőrzése is megszűnt 1926. június 30-án, ezzel párhuzamosan befejeződött Harry Arthur Siepmann tanácsadói tevékenysége is a Magyar Nemzeti Bankban.

A nemzetközi pénzügyi tárgyalások eredményei közé tartozott, hogy a *Bank of England* 4 000 000 angol fontsterling értékű kölcsönt folyósított, amelynek felvétele egyértelműen megalapozta a korona stabilizációját, hozzájárult a vágtató infláció megállításához. Emellett a magyarországi államháztartás szanálási programjának a végrehajtásához az ország 250 000 000 aranykorona kölcsönt vehetett fel. Ez a kölcsön névértéken – pengőben számolva – 351 000 000 pengőnek felelt meg, azonban a 84,75 és 99% között mozgó kibocsátási árfolyam következtében valójában csak 289 340 000 pengő tényleges bevételt jelentett. Emellett megegyezés történt a Magyarországot terhelő első világháborús jóvátétel ügyében is. Magyarországnak húsz éven keresztül évi 10 000 000 aranykorona összegű jóvátételt kellett fizetnie az első világháború győzteseinek.

A Magyar Nemzeti Bankról elfogadott 1924. évi V. tc. alapján a jegybank 1943. december 31-ig felhatalmazást kapott bankjegyek (papírpénz) kibocsátására (az érmék – fém pénzek – veretése és forgalomba hozatala változatlanul a Pénzügyminisztérium hatáskörében maradt), és részvénytársasági formában – 30 millió aranykorona részvénytőkével – alakult meg,⁷ amelynek révén az alapszabállyal összhangban jelentékeny működési önállósággal bírt. A részvények értékének egyik felét a jegybank megalakítását megelőzően, másik felét azt követően két hónap alatt kellett befizetni. A jegybank alapvető feladata lett a monetáris politika irányítása, a fizetőeszköz értékállóságának biztosítása és üzletágai – leszámítolási üzlet, kölcsönüzlet, letéti, betéti és giro üzlet, utalványozási üzlet, bizományi üzlet – nyereséges és átlátható működtetése.

A fizetőeszköz értékállóságának biztosítása érdekében a forgalomba helyezett bankjegyek megfelelő hányadára fedezettel – nemesfém (elsősorban arany, illetve ezüst), továbbá a nemzetközi pénzpiacra általánosan elfogadott valuták és devizák – kellett rendelkeznie. Noha a kor közvéleménye az első világháború alatti és utáni infláció keserű tapasztalatai alapján nagy jelentőséget tulajdonított a bankjegyek megfelelő fedezettségének – ahogy egykoron mondták „érfedezetének” – mégis „elfeledte”, hogy a számlapénznek – a jegybanki és a kereskedelmi banki számlákon mozgó, fizikai formában (bankjegy, érme) meg nem jelenő fizetőeszköznek – semmilyen fedezete nem volt. Márpedig ennek értéke 1924-ben is igen jelentékeny összeget tett ki, és a későbbiekben tovább nőtt. A bankjegyek fedezeti arányát a Magyar Nemzeti Bank megalakulásakor 20%-ban állapították meg, azzal a kikötéssel, hogy fokozatosan, a megalakulást követő tizenötödik év utánra 33,30%-ra kell emelkednie. A Magyar Nemzeti Bank pénzforgalmi első heti kimutatásakor a fedezettségi arány 45,77%-ot tett ki, amely 1924 végére 54,28%-ra nőtt. A magas fedezettségi arálynak kedvező pszichológiai hatása is lett, a lakosság és a vállalkozások

részéről egyaránt növelte a papíros formájú fizetőeszközbe vetett bizalmat, amely pozitív hatást gyakorolt az inflációs nyomásra is. A forgalomban lévő bankjegyek fedettségi aránya – részben a pénzforgalom nagyságától, részben az ércfedezet mértékétől függően – a húszas évtized második felében ingadozott, azonban magas szintje változatlanul megmaradt.

A jegybank tevékenységét a pénzügyminiszter javaslatára az államfő által kinevezett elnök – Popovics Sándor, az Osztrák–Magyar Bank korábbi kormányzója, a Magyar Királyi Állami Jegyintézet egykori vezetője – irányította. Az elnök és a tizenhárom tagból álló főtanács – amely a jegybank törvényes képviselőjét látta el – két alelnököt választott. A három vezető kinevezése öt évre szólt, amely – akár többször is – további öt esztendőre meghosszabbítható volt. A főtanács tagjait meghatározott időközönként cserélték, oly módon, hogy a testület folyamatos működése biztosítható legyen. A főtanács üzletvezetőséget választott – amely a vezérigazgatóból és három–öt igazgatóból állt –, továbbá minden kinevezett vezetővel, tisztviselővel szemben a munkáltatói jogokat gyakorolta. A főtanács tagjainak személyenként 25 tehermentes, 100 aranykorona névértékű Magyar Nemzeti Bank részvénnyel kellett rendelkeznie. Munkájukért díjazást nem kaptak. A jegybanki munka törvényességének biztosítása érdekében az államfő kormánybiztost és kormánybiztos-helyettest nevezett ki.

A főtanácsban a Magyar Királyi Állami Jegyintézet gyakorlatát követve képviseletet kapott a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Hangya Szövetkezet, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Budapesti Áru- és Értéktőzsde, valamint a legnagyobb kereskedelmi bankok vezetése, és ennek révén jelen volt az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem több prominens képviselője is. A főtanács általában havonta egy alkalommal ülésezett, míg az üzletvezetőség legalább hetente, esetenként ennél gyakrabban is összeült. 1925 decemberétől a sürgős, azonnali döntést igénylő esetekben az akkor felállított végrehajtó bizottság döntött, amely elnökből, két alelnökből és a főtanács három választott tagjából állt.

A Magyar Nemzeti Bank 1924. május 24-én tartotta meg alakuló közgyűlését, majd a főtanács május 26-i ülésén megválasztották alelnöknek Pap Eleket, az Osztrák–Magyar Bank egykori alkormányzóját és Bernát Istvánt, a Magyar Gazdaszövetség elnökét. 1924 júniusában neveztek ki vezérigazgatónak Schóber Bélát, a Pénzügyintézeti Központ korábbi vezérigazgatóját, és igazgatónak Fényes Eleket, Lenk Adolfot és Tabakovits Dusánt, a Magyar Királyi Állami Jegyintézet egykori igazgatóit, továbbá az ügyosztályok – elnöki, jogügyi, általános, igazgatási, bank és hitel –, valamint a központi könyvelés vezetőit. Az államfő által kinevezett kormánybiztos Szabóky Alajos pénzügyminisztériumi államtitkár lett. A jegybank tényleges vezetését az elnökből – Popovics Sándor –, a

tanácsadóból – Harry Arthur Siepmann – és a Tabakovits Dusán igazgatóból álló triumvirátus látta el. Mellettük a többi választott, kinevezett testület és vezető csak a másodhegedűs szerepét játszhatta.⁸

A Magyar Nemzeti Bank függetlenségére, önállóságára az alapító törvénycikk számos garanciát adott. Az azonban a jegybank vezetői és a pénzügyi kormányzat irányítói közötti személyes, szakmai kapcsolatok alapján nyilvánvalóvá vált valamennyi érintett számára, hogy a rendszeres, informális módon és csatornákon nemcsak információkat cseréltek, hanem elképzeléseiket, a tervezett lépéseket, illetve döntéseket is megtárgyalták, megosztották egymással. Ez az előzetes információcsere és egyeztetés elősegítette, hogy a külvilág felé a „harmonikus” együttműködés képét sugározzák, és bizonyították, hogy a Magyar Nemzeti Bank döntési kompetenciáját az állami befolyásolástól mentesen gyakorolta.

A Magyar Nemzeti Bank 30 000 000 aranykorona névértékű részvénytőkéjének a lejegyzése (300 000 darab egyenként 100 aranykoronára szóló részvény) és legalább névértéke felének a befizetése rendkívüli szervező munkát kívánt Magyarországon és külföldön egyaránt. A magyarországi részvényjegyzést, befizetést nagyban gátolta az általános, szabadon befektethető tőkehiány. Az eredeti tervek szerint a magyar állam 50 000 darab jegybanki részvényt jegyzett volna, míg az iparvállalatok további 50 000 darab részvényt vásároltak volna (a tényleges jegyzés 37 677 darab lett). A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületéhez tartozó pénzintézetek 100 000 darab részvény jegyzését vállalták. Mivel azonban a részvények jegyzése nem a megfelelő ütemben haladt, szindikátus alakult a magyar nagybankok és az állam részvételével további 83 000 darab részvény jegyzésére, illetve az államkincstár további 68 000 részvény átvételét vállalta. Így végül a magyar állam birtokába 118 500 darab részvény, a teljes pakett 39,50%-a jutott. A magyar mezőgazdasági nagyvállalkozók eredetileg a részvények 51%-át kívánták megvásárolni, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ehhez hiányzik a szükséges befektethető tőkékük. Így végül kölcsön igénybevétele csupán a részvények 7,80%-át, 23 439 részvényt jegyeztek le. Mivel azonban azt ténylegesen megállapítani nem lehetett, hogy a lejegyzett részvények értékének felét valóban befizették-e, ezért a magyar állam a jegyzékbe vett befizetéseket 15 000 000 aranykoronára kiegészítette, hogy semmi ne akadályozza a Magyar Nemzeti Bank alakuló közgyűlésének a megtartását.

A jegybank részvényeit 1925. szeptember 21-én bevezették a Budapesti Áru- és Értéktőzsdére. A 100 aranykorona névértékű (mintegy 116 pengő névértékű) részvények tőzsdei árjegyzése 1925 utolsó tőzsdénapiján 122,05 pengőre nőtt, és a későbbiekben a pénzügyi válság kirobbanásáig folyamatosan emelkedett.¹⁰

A részvények tőzsdei értékének emelkedését elősegítette, hogy a jegybank mint részvénytársaság évről évre jelentős nyereséget produkált. 1924-ben az osztalék mértéke 8,50%-ot tett ki, amely a következő években számottevően emelkedett, és 1927-ben elérte a 14%-ot (ebből azonban csak 11%-ot fizettek ki, a nyereség többi részét tartalékozták).

A Magyar Nemzeti Bank formálisan 1924. június 30-án, a nyitómérleg¹² elkészítésével indította el tényleges tevékenységét. A nyitómérleg tanúsága szerint a forgalomban lévő 2 893 718 891 802 korona államjegy fedezetére 938 037 468 241 koronát kitevő érckészlet – a bankjegy fedezet korabeli elnevezése – állt rendelkezésre vert és veretlen aranyban, ezüstben, valamint nemzetközileg jegyzett valutában és devizában. Ez azt jelentette, hogy a fizetési forgalomban lévő korona államjegyek 32,42%-os, igen magasnak számító fedezett-

séggel rendelkeztek. (A Pénzügyminisztérium által veretett forgalmi érmék azonban fedezettséggel nem bírtak.) A nyitómérleg adatai szerint a magyar állam 1 980 000 000 000 korona adóssággal szerepelt a nyitómérlegben, valamint a részvénytőkére még további 14 306 133 aranykoronát nem fizettek be. Ugyanakkor a nyitómérleg néhány további tétele azt igazolta, hogy a Magyar Nemzeti Bank a klasszikus jegybanki feladatok mellett kereskedelmi banki tevékenységet is ellátott: a leszámított váltók, közraktári zálogjegyek és értékpapírok 1 192 516 837 931 koronát, a kézizálogra adott kölcsönök 17 566 032 500 koronát tettek ki. A nyitómérlegben a 30 000 000 aranykorona értékű részvénytőke 449 673 986 160 koronára rúgott. A Magyar Nemzeti Bank nyitómérlegének tartozások és követelések oldala egyaránt 7 733 046 841 436 korona összeget ért el. 1924 végére a leszámított váltók, közraktári zálogjegyek és értékpapírok 1 974 781 000 000 koronára emelkedtek, míg a kézizálogokra nyújtott kölcsönök nullára kifutottak. A jegyforgalom az év folyamán a korona fizetőeszköz stabilizációja nyomán jelentősen bővült, 4 513 990 000 000 koronát ért el. Ennek ellenére a 2 449 986 000 000 koronát kitevő érckészlet, amelybe ekkor még nem számított bele a *Bank of England* által nyújtott angol fontsterling kölcsön, 54,28%-os fedezettséget biztosított. Ennek oka részben a devizák és valuták érték-

Popovics Sándor (1862–1935),
a Magyar Nemzeti Bank első elnöke⁹

Az Osztrák–Magyar Bank, utóbb a Magyar Nemzeti Bank épülete¹¹

kének a növekedése volt, illetve az, hogy az aranyérmék, aranyrudak, külföldi és kereskedelmi érmék finomkilogrammját 3278 aranykoronával, a vert és veretlen ezüstöt a londoni ezüstjegyzés alapján kilogrammonként 1 594 086 koronával számolták bele. 1924 végén az aranykorona és a papírkorona – korona államjegy – paritása az amerikai dollár budapesti középárfolyama alapján számolva 14 489 korona = 1 aranykoronát tett ki. Ez az 1924. júniusi paritáshoz képest – 18 482 korona = 1 aranykorona –, amelyet a bécsi tényleges koronajegyzés és a zürichi–New York-i paritás alapján állapítottak meg, igen jelentős, 21,60%-os erősödést mutatott. Ez az adat is igazolta – más tényezők mellett – az önálló, független jegybank kezdeti tevékenységének sikerességét. A korona erősödéséhez hozzájárult, hogy a jegybank által megállapított kamatlábak – ma irányadó jegybanki kamatnak, alapkamatnak nevezhetnénk – a leszámítolási üzletágban 10%-ról 12,50%-ra, a kölcsön üzletágban 10,50%-ról 13%-ra nőttek. A Magyar Nemzeti Bank ügyfelek számára közvetlenül elérhető hálózata 1924-ben átfogta a trianoni Magyarország egész területét, ahol egy főintézet működött 17 fiókkal, 42 mellékhellyel és 60 bankpiaccal, a mellékhelyek egy része több bankpiac felé közvetítette a forgalmat. Bankpiac alatt olyan városokat vagy községeket értettek, ahol a Magyar Nemzeti Banknak fiókja működött. Mellékhelynek azokat a településeket nevezték, ahol a jegybanknak fiókja nem volt, hanem csupán kirendeltsége.¹³

3. A Magyar Nemzeti Bank üzletágai

3. 1. A jegybanki devizagazdálkodás

A Magyar Nemzeti Bank működése megkezdésekor a 4661/1924. M. E. számú rendeletben¹⁴ foglaltaknak megfelelően átvette a megszüntetett Devizaközpont funkciót, a devizagazdálkodás irányítását. A jegybank az adott gazdasági helyzetben szigorúan szabályozott, központosított, kötött devizagazdálkodást valósított meg. A devizahelyzet javulása nyomán a Magyar Nemzeti Bank javaslatára a kormány 1925. november 6-i döntésével – 6550/1925. M. E. számú rendelet¹⁵ – felszabadította a magyarországi deviza- és valutaforgalmat, megszüntetve ezzel a deviza és a valuta illegális magánkereskedelmét, a feketepiacot is. A jegybank arra törekedett, hogy az ország deviza- és valutakészlete folyamatosan emelkedjen. Ugyanakkor a szabaddá váló deviza- és valutaforgalom lehetőséget teremtett arra is, hogy önkormányzatok, bankok, intézmények, vállalatok külföldi fizetőeszközben különböző futamidejű és fajtájú hiteleket vehessenek fel (bankkölcsön, kötvényhitel vagy más hasonló formában). Ennek nyomán a beáramló deviza és valuta mennyisége révén nemcsak Magyarország nemzetközi fizetési mérlege mutatott pozitívumot, hanem egyidejűleg, ezzel párhuzamosan jelentékenyen megnőtt a különböző futamidejű, devizában folyósított külföldi hitelek aránya, amelyek növelték az ország eladósodottságát. A jegybank felismerte ennek a távlati veszélyeit, ezért – változó eredményességű

lépéseket tett az eladósodottság mérséklésére, elsősorban a rövid lejáratú hitelek arányának a csökkentésére. A Magyar Nemzeti Bank 1928-ban kezdeményezte, hogy törvényben korlátozzák a külföldi hitelek felvételét, azonban ennek parlamenti tárgyalása, majd elfogadása elsősorban a kereskedelmi bankok ellenállása miatt végleg megfenneklett. A jegybank kezdeményezésére a külföldi sajtó is felfigyelt, és úgy értékelték, hogy ezzel a lépéssel a Magyar Nemzeti Bank igyekezett mindent megtenni a külföldi hitelek negatív következményeinek az elhárítására. A törvénytervezet bukásában az is közrejátszott, hogy az aggályok sorában rámutattak arra, hogy a magyar gazdaság más tőkés gazdaságokhoz hasonlóan – beleértve a külföldi hitelek forgalmát is – a pénzforgalom szabadságára épült. Minden szabályozó lépés ezzel ellentétes törekvés lett volna, és az állami beavatkozást testesítette volna meg.¹⁶

A törvénytervezet kudarcát követően a külföldi hitelek felvétele és beáramlása tovább folytatódott, amelynek nyomán az évenkénti kamatfizetési és törlesztési kötelezettségek is folyamatosan növekedtek. 1929-ben a jegybanknak az esedékes kötelezettségek teljesítése érdekében 10 000 000 amerikai dollár összegű rövid lejáratú devizahitelt kellett felvennie. A kialakult nemzetközi fizetési helyzetnek a negatív következményei az 1929. október 24-én, a „fekete csütörtök”-ön a New York-i tőzsdén kirobbant eladási láz nyomán kibontakozó világméretűvé váló gazdasági válság éveiben váltak nyilvánvalóvá.

3. 2. A Magyar Nemzeti Bank hitelpolitikája

A jegybank a leszámítolási és kölcsönüzleti kamatláb meghatározásával, amelyek valójában az irányadó kamatok szerepét töltötték be, tudott hatást gyakorolni a makrogazdasági folyamatokra. A leszámítolási kamatok emelésével vagy csökkentésével a rövid lejáratú hitelezést „drágábbá” vagy „olcsóbbá” tehetette. Emellett a rendelkezésre bocsátott jegybanki hitelkerettel, a váltóbírálat szigorításával vagy lazításával is pénzügyi szabályozó lépéseket tehetett. A Magyar Nemzeti Bank kamatpolitikája szembekerült a Bethlen István vezette kormány törekvéseivel. A miniszterelnök úgy vélte, hogy a percentek csökkentése nyomán erősödni fog a gazdaság növekedése. A kormányzati elvárásnak végül a jegybank 1925. március 27-től több lépcsőben eleget tett, és az év végére a leszámítolási kamatlábat 12,50%-ról 7%-ra, a kölcsön percentét 13%-ról 7,50%-ra csökkentette.¹⁷

A hitelezés elsőrendű területe a váltóleszámítolás lett, amely mellett különböző mértéket ért el a közraktári jegyek leszámítása, valamint 1925-től a kézizálog fedezete mellett folyósított hitelek aránya, valamint az értékpapírok befogadása. A közraktári zálogjegyek leszámításának tényleges elterjedését jól mutatta, hogy azzal a Budapesti Főintézet mellett csak a Szombathelyi Fiókinézet foglalkozott. A kézizálog-üzletág elterjedtségét jól tükrözte, hogy annak folyósításával a budapesti főintézet mellett az évtized második felében csak három-négy fiókinézet foglalkozott. 1924-ben – néhány hónap alatt – a jegybank

leszámított váltókra, közraktári zálogjegyekre és értékpapírokra 1 930 454 000 000 koronát folyósított, két év múlva 2 726 812 000 000 korona összegben fogadott be ilyen papírokat. Az 1925-ben újrainduló kézizálog-üzletág forgalma ebben az évben 261 000 000 koronára rúgott, és a következő esztendőben 248 000 000 koronára csökkent.¹⁸

A váltók leszámítolását a jegybank szigorúan meghatározott szabályok alapján bonyolította. Az elsőrendű cél az volt, hogy váltókra hitelt csak megbízható, hitelképes cégeknek, személyeknek folyósítsanak, és a váltók befogadásának az elbírálása a fiókinézetek tevékenységének a része legyen. Ennek érdekében az Osztrák–Magyar Bank gyakorlatát követve a főintézet és a fiókinézetek mellett létrejöttek a váltóbíráló (hitelbíráló) bizottságok. Tagjaik közé átvették azokat, akik korábban ilyen típusú megbízatást láttak el az Osztrák–Magyar Bank vagy a Magyar Királyi Állami Jegyintézet keretében. A hitelbírálok anyagi juttatásban nem részesültek, döntéseiket a váltóbenyújtó cégek, személyek pénzügyi helyzete, gazdasági viszonyai ismeretében hozták meg. Munkájukat megkönnyítették a jegybank központjában vezetett naprakész információkat tartalmazó hitelinformációs kartonok adatai, valamint az akkortájt továbbra is elterjedt hiteltudósító irodák adatbázisa. Ezek az adatbázisok a cégek gazdasági helyzetéről, a magánszemélyek életviteléről olyan adatokat is tartalmaztak, amelyek akár üzleti titoknak is minősülhettek, illetve a magánélet személyes vonatkozásait rögzítették. Ezt azért tehették meg, mert akkoriban napjainktól eltérően ítélték meg a személyiségi jogokat, az üzleti titok „szentségét”.¹⁹

A jegybank külön kezelte a mezőgazdaság hitelellátottságát. A húszas évtized második felében a mezőgazdaság a termékek termelői árának csökkenésével nézett szembe, miközben hiteligényei a saját források szűkössége miatt, illetve a termelés és értékesítés tőkeigényessége okán az első világháború előtti évekhez képest a többszörösére nőttek. Az évről évre növekvő hiteligényt rövid futamidejű váltóleszámítolás és hosszabb futamidejű törlesztéses kölcsönök felvételével elégítették ki. A mezőgazdaság eladósodottsága az esedékes törlesztések dacára folyamatosan emelkedett, és a hitelekkel megterhelt birtokok átlagában a felvett kölcsönök értéke meghaladta a mezőgazdasági művelésbe vont földek két évtizednyi kataszteri tiszta jövedelmét (miközben az első világháború előtti tartozások teljes mértékben elinflálódtak).²⁰ A mezőgazdasági váltók esetében a termelés és értékesítés ciklikussága okán a benyújtott mezőgazdasági váltók értéke október–december hónapokban érte el a csúcst, míg a tavaszi és nyári hónapokban jelentékenyen visszaesett. A váltóállomány ciklikussága tendenciájában nem tért el az Osztrák–Magyar Bank első világháború előtti trendjeitől.²¹

3. 3. A magyar állam és a jegybank pénzügyi kapcsolatai

A Magyar Nemzeti Bank működésének megkezdésekor a magyar állam 1 980 000 000 000 koronával tartozott a jegybanknak, amelyhez társult a *Bank of England*től felvett 4 000 000 angol fontsterling kölcsön 1 384 000 000 000

korona értékben. A magyar állam kötelezettséget vállalt, hogy a jegybanknak rendszeresen átutalja azokat az összegeket, amelyek az angol kölcsön visszafizetéséhez szükségesek. Ennek törlesztése 1925. június 11-én megtörtént. Az államadósság után a magyar állam évente kamatot és tőketörlesztést fizetett, és vállalta, hogy 1943. december 31-én a még fennálló esedékes tartozást egy összegben törleszti.²² Az államadósság törlesztése azonban lassan haladt, ezért egy 1926. április 24-i megállapodás alapján további állami bevételeket fordítottak az adósság törlesztésére. Ennek nyomán a kezdeti 1 980 000 000 000 korona államadósság (pengőben 158 400 000 pengő) az évtized végére 64 340 231,31 pengőre mérséklődött.

A Magyar Nemzeti Bank alapszabályának rendelkezésével összhangban az éves állami költségvetés esetleges deficitjét közvetlenül nem finanszírozhatta. Ugyanakkor az alapszabály azt nem tiltotta, hogy a jegybank állampapírokat vásároljon, és így közvetetten finanszírozza a költségvetési deficitet. Az állampapírok vásárlásának lehetősége az államháztartás deficitjének finanszírozásában fontos szerepet játszott, és különösen a pénzügyi válság időszakában és a második világháború éveiben jelentős forrásbevonási mozgásteret biztosított a pénzügyi kormányzat számára.

A Magyar Nemzeti Bank alapszabálya előírásainak megfelelően a magyar állam és az állami intézmények, illetve vállalatok belöldi és külföldi számláit egyaránt vezette. Ennek a végrehajtása azonban jelentős érdeksérelmet okozott azoknak a nagybankoknak, amelyek állami számlákat vezettek belöldön, és az állam részére külföldi pénzügyi műveleteket bonyolítottak le. Az állami pénzek jegybanki kezelését az alapszabály előírásain túlmenően nemzetközi megállapodás is előírta. A belöldi állami számlák jegybanki vezetése elsősorban a Magyar Királyi Postatakarékpénztárnak és a Pénzintézeti Központnak okozott jelentékeny üzleti veszteséget. Noha a számlavezetés ügyében kormányzati döntés is született, a végrehajtás körül további polémiák bontakoztak ki. Az elhúzódó vitákat a kormány döntései a nemzetközi pénzügyi szerződésekkel összhangban 1926 folyamán zárták le. Ekkor sikerült tisztázni, hogy a Magyar Királyi Postatakarékpénztár – amelyet a Pénzügyminisztérium közvetlen felügyelete alá helyeztek – átadja az állami számlákon kezelt összegeket a jegybanknak, azonban a takarékbetét-állományt és a nem állami számlákon elhelyezett összegeket továbbra is saját hatáskörében szabadon kezelhette. Az állami vállalatok számláinak a jegybank részére történő átadása az állami cégeknek kamatvesztést okozott, amelyet a jegybank kedvezményekkel egyenlített ki.²³

3. 4. A jegybank emissziós tevékenysége

A 20. század elejétől forgalomban lévő korona fizetőeszköz az első világháború alatti, utáni inflációja során értéke jelentékeny részét elvesztette. Az első világháborút követően kibocsátott államjegyek gyakorta már csillagszati számokat tartalmazó új címletei egyre nehezebbé tették a hétköznapokban és az üzleti világban is a számi-

tásokat. Ez annak ellenére igaz volt, hogy 1924 nyarát követően, amikor a korona értéke az angol fontsterlinghez történt kapcsolását követően stabilizálódott, majd lassú erősödésnek indult, több mint 20%-kal növelte értékét. Nyilvánvalóvá vált, hogy az államháztartás szanálása, a gazdaságban kibontakozott stabilizáció és növekedés egyaránt a pénzreform végrehajtását, új, stabil fizetőeszköz bevezetését igényelte.

A pénzreformot megelőzően tisztázni kellett az új fizetőeszköz paramétereit. Ennek sorában az első és egyúttal talán a legfontosabb kérdés a korona és az új fizetőeszköz átváltási arányának a meghatározása lett. Ebben a kérdésben éles polémia bontakozott ki, és a 10 000-es átváltási aránytól a 20 000-es átváltásig különböző szorzószámok merültek fel, sőt született olyan javaslat is, hogy az új fizetőeszközt az aranykoronára építsék fel. A kérdésben döntés a kormány 1925. október 9-i ülésén történt a 12 500-as szorzószám elfogadásával.²⁴ A következő vitakérdés az új fizetőeszköz elnevezése körül bontakozott ki. Az elnevezési javaslatok a máriástól a forintig széles skálát öleltek fel, végül a pengő, fillér név győzött.²⁵ A pénzreform végrehajtásáról az 1925. évi XXXV. tc. rendelkezett, amely 1925. november 21-én lépett hatályba.²⁶ A törvénycikk rögzítette, hogy 1 pengő = 12 500 koronának, illetve 1 aranykorona = 1,1585365 pengőnek felel meg. 900/1000 finomsággal 10 és 20 pengős aranyérmeket, 640/1000 finomságú ezüst 1 pengősöket, továbbá nikkelt, réz, ón és cink ötvözetéből 1, 2, 10, 20 és 50 filléreseket verhettek. Az állami monopóliumban maradó pénzverés nyereségét az államadósság törlesztésére fordították. 1 kg finom arany értékét 3800 pengőben rögzítették, és 1 pengő 0,26315789 gramm finom arannyal lett egyenértékű.²⁷ Az új fizetőeszköz hivatalosan 1927. január 1-jétől lett hatályos, és a korona fizetőeszköz utolsó címleteit 1931 júniusában vonták ki a forgalomból.²⁸ Az új fizetőeszköz bevezetésének előkészületeként 1925. november 20-án a 6550/1925. M. E. számú rendelettel²⁹ törölték a deviza- és valutaforgalom valamennyi korlátját. Ezt követően a jegybank feladata lett, hogy megfelelő devizapolitikával garantálja a fizetőeszköz nemzetközi árfolyamainak a stabilitását.

A bankjegyek kibocsátásának monopóliuma a Magyar Nemzeti Bankot illette meg. Ennek megfelelően a jegybank főtanácsa 1925. december 22-én döntött a pengő bankjegyek címleteiről. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően hat bankjegy címletet vezettek be: 5, 10, 20, 50, 100 és 1000 pengő, és a bankjegy-érmehatár – nem számítva az aranyérmeket – az 5 pengős lett. Az új bankjegyek tervezésére zártkörű pályázatot hirdettek hét grafikus meghívásával. Közülük csak három alkotó nyújtott be tervezetet. A zsűrizést követően az 1926-ban kibocsátott első pengősorozat valamennyi bankjegy címletét Helbing Ferenc tervezte.³⁰

Az új fizetőeszköz kibocsátásához előzetesen megfelelő technikai feltételeket is biztosítani kellett. Az érmék veretése, mint állami monopólium, a Magyar Királyi Állami Pénzverőben történt, az ezüstérmék veretéséhez szükséges ezüst beszerzéséről a Magyar Nemzeti Bank gondoskodott a *Bank of England* segítségével. A bankjegyek nyomtatása az 1922-ben alapított Magyar Pénzjegynyomda Rész-

vénnyársaságnál történt, amelynek állami és svájci kézben lévő részvényeit 1925-ben a Magyar Nemzeti Bank szerezte meg. A jegybank jelentős beruházással korszerűsítette a Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdájára átkeresztelt céget. A bankjegyek nyomtatásához szükséges speciális bankjegypapír gyártására a Kolba Mihály és Fiai Diósgyőri Papír- és Papírlémezgyár felelt meg. Ezért a jegybank 75%-ban megszerezte az ellenőrzés jogát a gyár ingatlanaira és részvényeire. A megfelelő bankjegypapír gyártásához szükséges további fejlesztésekre a Magyar Nemzeti Bank biztosított pénzügyi keretet. A diósgyőri beruházások nyomán az első vagonnyi pengő bankjegy nyomtatására alkalmas bankjegypapír 1926 márciusában készült el.³¹ A pengő bankjegyek első címletei 1926. december végén kerültek forgalomba 115 799 000 pengő értékben, a vert pengő érme értéke 32 580 861 pengő 40 fillérre rúgott, együttesen a pengő fizetőeszköz bevezetése 148 379 861 pengő 40 fillér összeggel indult. Emellett ekkor még forgalomban volt 4 438 384 000 000 korona névértékű államjegy is, amelynek az átlagpolgár számára történő zökkenőmentes felhasználását azzal is segítették, hogy a jegybank 1926. augusztus 25-i döntése alapján az 1000 koronától 1 000 000 koronáig terjedő államjegyeket felülbélyegezték pengő értékben 8 fillér és 80 pengő között. Ezzel kívánták megkönnyíteni a 12 500-as szorzószám használatát.³²

4. A horizonton feltűntek a pénzügyi „viharfelhők”

A jegybank megalakulását követő fél évtizedben sikerek és kudarcok egyaránt jellemezték Magyarország pénzügyi helyzetét. A gazdaság a háborút és a trianoni békediktátumot követő sokkból fokozatosan talpra állt. A magyar állami költségvetés az 1926–1927. pénzügyi évtől az 1928–1929-ig minden évben többlettel zárult, amely együttesen 255 300 000 pengőre rúgott. A pengő fizetőeszköz értéke a forgalomba helyezését követően keresletvezérelt infláció hatására fokozatosan csökkent. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1927-ben 8,42%-os, a következő esztendőben 4,07%-os, 1929-ben 5,00%-os áremelkedés történt. A nemzetközi fizetési mérleg hullámozó képet mutatott, 1926-ban deficitese, a következő évben nullszaldós,

1928-ban enyhén pozitív és 1929-ben ismét negatív.³³ A négy év egyenlege 23 100 000 pengő hiányt testesített meg. Ez jól mutatta a magyar gazdaság exportképességének hiányait, importszükséglete étvágyát.

A stabilizációt követően újra lehetőség nyílt arra, hogy a magyar állam mellett az iparvállalatok, önkormányzatok, az egyházak és a pénzügyintézetek is jelentősebb külföldi értékű hosszú- és középlejáratú hiteleket vegyenek fel. Ezek együttes névértéke 1925 és 1929 között 1 390 080 000 pengőt tett ki, a ténylegesen befolyt összeg 1 224 680 000 pengőre rúgott (a kötvények névértéknél alacsonyabb eladási ára miatt). A felvett hitelekre ez időben 115 000 000 pengőnyi törlesztés történt, amelyből a magyar államot 76 000 000 pengő terhelte.³⁴ A felvett, befolyt és törlesztett hitelek aránya jelentékeny fenyegetést jelentett egy pénzügyi megrázkódtatás esetén a törlesztési kötelezettségek teljesítését illetően.

A fenyegetés nagyságának valóságos tartalmát jól előre jelezte, hogy a Magyar Nemzeti Bank 1929-ben 1 500 000 angol fontsterling értékben arany eladására kényszerült Londonban. Emellett 1929. június 29-én a *Bank of England* közreműködésével – mint már jeleztük – a Magyar Nemzeti Bank 10 000 000 amerikai dollár értékben rövid lejáratú aranyhitelt vett fel öt külföldi jegybanktól.³⁵

A belföldi pénzforgalmat tekintve szembeötlő, hogy 1928–1929-ben jelentősen lelassult a korona államjegyek kivonása a fizetési forgalomból, miközben a pengő bankjegyek iránti igény évről évre emelkedett, meghaladva a tervezett kibocsátási szintet. A gondokat tetézte, hogy egyre nyilvánvalóbbá vált a mezőgazdaság túlzott eladósodása, amely azt a veszélyt jelezte előre, hogy a mezőgazdasági árak esetleges további jelentősebb csökkenése súlyos törlesztési gondokat eredményezhet. Ennek a lehetőségére az is figyelmeztetett, hogy a mezőgazdaság negyven meghatározó fontosságú terményének a termelői ára 1928–1929-ben 10,99%-kal csökkent.³⁶

A horizonton gyülekező pénzügyi viharfelhők a „fekete csüörtököt” követően hamarosan egyre sötétebbé váltak, mígnem 1931 nyarán szélvihar kíséretében az egész magyar pénzügyi rendszert majdnem maga alá temető tornádóvá erősödtek. Ezt a vihart szigorú restriktív intézkedésekkel, súlyos veszteségekkel a magyar pénzügyi rendszer túlélte. Ennek eseményei azonban már egy új történet krónikájához tartoztak.

BOTOS, JÁNOS

Die Einrichtung einer unabhängigen ungarischen Zentralbank, erste Aktivitäten

(Zusammenfassung)

Nach der Niederlage des Ersten Weltkriegs zerfiel die Österreichisch–Ungarische Monarchie in eigenständige Staaten, gleichzeitig begann die Auflösung der Österreichisch–Ungarischen Bank und die Verteilung ihres Vermögens. Vermögensfragen wurden durch langwierige Verhandlungen zwischen den Nachfolgestaaten beigelegt. In Ungarn gehörten nach dem Weltkrieg zu den wichtigsten wirtschaftlichen Aufgaben die Eindämmung

der Inflation, die Beseitigung der wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrags von Trianon und die Errichtung einer unabhängigen Ungarischen Nationalbank. Die ungarische Zentralbank wurde mit Unterstützung der *Bank of England* in Form einer Aktiengesellschaft gegründet und unterliegt einer gesetzlichen Regelung, die ihre Unabhängigkeit garantiert. Mit Aufnahme ihrer Tätigkeit hat die Ungarische Nationalbank einen Vertrag über die Rück-

zahlung der zuvor angehäuften Staatsschulden getroffen und einen wesentlichen Teil des Apparats der Österreichisch-Ungarischen Bank, ihres ehemaligen Filialnetzes, ihres Betriebsrahmens und ihrer Formen übernommen. Unter den Geschäftsbranchen der Zentralbank standen das Devisenmanagement, die Bereitstellung der für das Funktionieren der Wirtschaft notwendigen Kreditmitteln, die Kontoführung für den Staat und seine Unternehmen sowie die Emissionstätigkeit im Mittelpunkt. Bei letzte-

rem bestand das Hauptziel im Zusammenhang mit dem britischen Pfund darin, die Hyperinflation zu stoppen, den Wert der Krone zu stabilisieren und dann eine neue Währung, den Pengő, herauszugeben. Die Tätigkeit der Ungarischen Nationalbank begann erfolgreich, doch in der zweiten Hälfte der 1920er Jahre zeigten sich allmählich die Anzeichen einer neuen Weltwirtschaftskrise, und als diese zu Beginn des nächsten Jahrzehnts ausbrach, entwickelte sich auch in Ungarn eine Finanzkrise.

Jegyzetek

- ¹ BÁCSKAI Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. Budapest, 1993. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 413–418. p.; POGÁNY Ágnes: *Az Osztrák–Magyar Bank felszámolása. Aetas*, 1992. 4. sz. 19–31. p. 1914 augusztusában 1 aranykorona = 1 korona (papírkorona). Az arány az infláció térnyerésével folyamatosan változott, azaz romlott.
- ² SZÁVAI Ferenc: A 20. századi államfelbomlások gazdasági és politikai szempontjai. In RAB Virág (szerk.): *Válságos idők tegnap és ma. Pénz, gazdaság és politika a 19–21. században*. Pécs, 2009. Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 220–225. p.; BOTOS János – BOTOS Katalin: *A Magyar Nemzeti Bank története III. A jegybank útja a rendszerváltástól rendszerváltozásig 1948–1989*. Budapest, 2004. Tarsoly Kiadó, 473. p.; TÍMÁR Máttyás: *Gazdasági egyensúly és pénzügyek. Tanulmányok a gazdaság- és bankpolitika témaköréből*. Budapest, 1983. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 165. p.
- ³ BOTOS János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 2015. 3. sz. 70–138. p. A pengő fizetőeszköz kibocsátására lásd BOTOS János: *A korona, pengő és forint inflációja (1900–2006)*. Budapest, 2006. Szaktudás Kiadó Ház, 106–114. p.; CAGAN, Philip: The Monetary Dynamics of Hyperinflation. In MILTON, Friedman (ed.): *Studies in the Quantity Theory of Money*. Chicago, 1956. University of Chicago Press, 25–117. p.
- ⁴ Az 1918 és 1926 között kibocsátott magyar korona fizetőeszközöket közreadta id. dr. KUPA Mihály: *Corpus Notarum Pecuniarium Hungariae (Magyar Egyetemes Pénztörténet)*. II. kötet. Budapest, 1993. Informatika Történeti Múzeum Alapítvány, 163–190. p.; RÁDÓCZY Gyula – TASNÁDI Géza: *Magyar papírpénzek 1848–1992*. Budapest, 1992. Danubius Kódex Kiadói Kft., 116–218. p.
- ⁵ *A Magyar Nemzeti Bank műemlék épületei*. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára, 594. sz. Budapest, 1998. Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, 24 p.; GERLE János: *A pénz palotái*. Budapest, 1994. Városháza, 30–39. p.
- ⁶ PÉTERI György: Montagu Norman és a magyar „szanalási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 1985. 1. sz. 121–151. p.; COTTRELL, Philip L.: Norman, Strakosch and the development of central banking: from conception to practice, 1919–1924. In COTTRELL, Philip L. (ed.): *Rebuilding the financial system in Central and Eastern Europe, 1918–1994*. Suffolk, 1997. Scolar Press, 29–73. p.
- ⁷ A Magyar Nemzeti Bank részvénytőkéje a jegybank 1968. február 29-i közgyűléséig változatlanul 30 000 000 aranykorona (forintban 120 823 161 forint 81 fillér). Ekkor 6 000 000 000 forintra emelték a részvénytőkét, és a még külföldi tulajdonú részvényeket visszavásárolták. BOTOS – BOTOS 2004. 488–490. p.
- ⁸ BOTOS János: *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924–1948*. Budapest, 1999. Presscon Kiadó, 14–15., 39–41. p.
- ⁹ www.otpedia.hu/lexikon/arckepek/popovics-sandor_2/.
- ¹⁰ BÁCSKAI (szerk.) 1993. 546–549. p.; BOTOS 1999. 15. p.
- ¹¹ Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=82645>.
- ¹² *A Nemzetek Szövetsége magyarországi főbiztosának II. jelentése 1924. június hó 1-től június hó 30-ig a Nemzetek Szövetsége Tanácsához*. Budapest, 1924. Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, 18. p.
- ¹³ BOTOS 1999. 105., 107–109. p.
- ¹⁴ A m. kir. minisztérium 1924. évi 4.661. M. E. számú rendelete, a külföldi fizetőeszközökkel való kereskedésnek és forgalomnak, valamint a külfölddel való forgalomnak a Magyar Nemzeti Bank létesítésével kapcsolatos szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára 1924*. Budapest, 1925. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 100–104. p.
- ¹⁵ A m. kir. minisztérium 1925. évi 6.550. M. E. számú rendelete, a külföldi fizetőeszközökkel való kereskedésnek és forgalomnak, valamint a külfölddel való forgalomnak felszabeditásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára 1925*. Budapest, 1926. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 134–135. p.
- ¹⁶ A külföldi sajtóviesszhangról lásd MNL OL K609 47. csomó. BOTOS 1999. 55–57. p.; PÉTERI György: Reserve and „vehicle currencies” in the financial structures of Hungary. *The Journal of European Economic History*, 1993. 2. sz. 339–346. p.; KARSAI Elek (a bevezető tanulmányt írta, összeáll. és jegyzetekkel ellátta): *A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete 1927 január – 1931. augusztus 24*. Budapest, 1976. Kossuth Könyvkiadó, 263–265. p.; FERBER Katalin: Vita a húszas évek végén Magyarország eladósodásáról. *Válóság*, 1983. 1. sz. 37–46. p.
- ¹⁷ BOTOS 1999. 107. p.
- ¹⁸ Uo. 44–48. p.
- ¹⁹ KOROKNAI Ákos: Az Osztrák–Magyar Bank és a Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs tevékenysége (1878–1948). *Levéltári Szemle*, 1977. 2. sz. 289–299. p.; TÍMÁR Lajos: A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései és a városi gazdasági elit a két világháború közötti Magyarországon. *Aetas*, 1992. 4. sz. 73–82. p.
- ²⁰ A kataszteri tiszta jövedelem fogalma alatt olyan eszmei tiszta jövedelmet értettek, amelyet az illetékes pénzügyi hatóság állapított meg többévi bevétel figyelembe vételével a földadó kivételé alapjául.
- ²¹ A témakör elemzését lásd VARGA István: *A Magyar Nemzeti Bank és az Osztrák–Magyar Bank bankjegyforgalmi, váltótárca- és ércéskészlet-adatainak magyarázata. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 2. számú külön kiadványa*. Budapest, 1929. Magyar Gazdaságkutató Intézet, 55 p.
- ²² ÓVÁRI PAPP Zoltán: *A jegybankok viszony az államhoz különös tekintettel a magyar állapotokra*. Budapest, 1926. Benkő Kiadó, 88. p.
- ²³ A Minisztertanács 1925. november 24-i, 1926. március 12-i, április 26-i, illetve április 30-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL K27. *Minisztertanács jegyzőkönyvek 1867–1944*. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1867-1944/>.
- ²⁴ A Minisztertanács 1925. október 9-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL K27. *Minisztertanács jegyzőkönyvek 1867–1944*. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1867-1944/>.
- ²⁵ ZIMMERMANN Lajos: Az új magyar pénzegység elnevezése. *Numizmatikai Közöny*, 1924–1925. 23–24., 33–36. p.; TÖRÖK László: Mi legyen az új magyar pénz neve? *Nemesfémipari Közöny*, 1925. 18. sz. 374–375. p.

- ²⁶ 1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről.
- ²⁷ A pengő pénzrendszer történetére lásd LEÁNYFALUSI Károly – NAGY Ádám: *A pengő pénzrendszer 1926–1946*. Kecskemét, 1986. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Bács-Kiskun Megyei Szervezete, 182. p.
- ²⁸ BOTOS 1999. 109. p.
- ²⁹ A m. kir. minisztérium 1925. évi 6.550. M. E. számú rendelete, a külföldi fizetőszközökkel való kereskedésnek és forgalomnak, valamint a külfölddel való forgalomnak felszabadásáról.
- ³⁰ A pengő bankjegy címleteit lásd RÁDÓCZY-TASNÁDI 1992, 222–318. p.; Id. dr. KUPA 1993. II. köt. 193–223. p.
- ³¹ A Minisztertanács 1925. november 27-i, illetve 1927. február 4-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL K27. *Minisztertanácsai jegyző-*

- könyvek 1867–1944*. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1867-1944/>; H. HARASZTI Éva: *A Pénzjegynyomda története*. Budapest, 1973. 70–79. p. Kézirat.
- ³² BOTOS 1999. 80., 109. p.
- ³³ A részletes adatokat lásd CSIKÓS NAGY Béla – HANTOS László – RÉZLER Gyula: *Magyar gazdasági élet*. Budapest, 1944. Király kiadás, 293. p.
- ³⁴ BEREND T. Iván – RÁNKI György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, 1972. Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 171–190. p.
- ³⁵ PÉTERI György: Nemzetközi likviditás és nemzetgazdasági szempont a magyar monetáris politikában. *Közgazdasági Szemle*, 1980. 10. sz. 1207–1215. p.
- ³⁶ BOTOS 2006. 131–132. p.

Gyuris Árpád

A francia magánjog fejlődése a Canal de Craponne-ítélet tükrében

Tanulmányomban a francia magánjogi gondolkodás fontos mérföldkövének számító Canal de Craponne-ügyet mutatom be, amely hosszú időn keresztül meghatározta a bíróságok szerződésekkal kapcsolatos álláspontját Franciaországban. Az eset érdekessége, hogy noha a 16. század közepén kötötték meg a jogeset „főszereplőjévé” lett csatornaöntözésre vonatkozó megállapodást, az a 19. század végén még mindig hatályban volt. Az ügyvel kapcsolatos viták a 2016-ban módosított *Code civil* új szabályaihoz vezettek.

1. A jogeset bemutatása

A francia jogirodalom kiemelt jelentőséget tulajdonít a szerződések kötelező erejével foglalkozó *Canal de Craponne-ítéletnek* (*Cour de Cassation*, Arrêt du Canal de Craponne, 1876. március 6.). A jogeset fő problémája egy öntözőcsatorna használati díja volt. Ezt a csatornát a Franciaország déli részén található Pélissanne községben létesítették. Az eset alapjául egy 1560-ban és egy 1567-ben kötött szerződés szolgált, amelyek a jogvita idején, a 19. század végén még mindig hatályban voltak. Noha a megállapodások jóval a francia *Code civil* életbe lépését megelőzően keletkeztek, az ítélet meghozatala során figyelembe vették az 1804-ben hatályba lépett törvénykönyv rendelkezéseit is. A magánjog lényeges szabálya, amely mellett a *Code civil* egyértelműen szintén kiáll, a szerződések kötelező erejének elve. Bár a törvénykönyv

hatálybalépését követően az alsóbb fokú bíróságok néha az igazságosság érdekében kezdeményezték a szerződések felülvizsgálatát.

A *Canal de Craponne*-esetben a probléma nem egy homályosan megfogalmazott szerződéses feltételt érintett, hanem az volt a kérdés, hogy megengedhető-e az eredeti megállapodásoknak a körülményekhez való hozzáigazítása, tekintettel arra, hogy megváltozott a szerződéses szolgáltatások értékének eredeti egyensúlya.

Kiindulásként érdemes megjegyezni, hogy a 16. században arra kötelezték az öntözőcsatornák tulajdonosait, hogy a felhasználókkal kötött megállapodás alapján meghatározott díj ellenében vizet biztosítsanak számukra. A pénz folyamatos leértékelődése miatt a csatornadíj értéke a 19. század végére jóformán jelképesé vált.¹ A megállapodáshoz tartozó figyelemre méltó körülmény, hogy a 16. században a francia gazdaságban egyre inkább elterjedtek a koncessziók. A jelenség először a lottót érintette, majd 1508-tól a közút fejlesztését, később pedig bányászati koncessziók jöttek létre nemzeti szinten. És kialakultak csatornakoncessziók is: a Vilaine csatornázásával 1535-ben a rennes-i polgárokat bízták meg. Adam de Craponne javasolta a Durance-csatorna létrehozását. Később további koncessziók jöttek létre a postakocsikra (*coches*), illetve a mocsarak kiszáritására vonatkozóan.³ Érdekes tény, hogy Adam de Craponne a Durance-csatorna építését maga, illetve olyan személyek segítségével finanszírozta, mint Nostradamus (aki a feleségével, Anne Ponsarddal együtt a csatorna 1/13-ad részét szerezte meg).

A *Canal de Craponne*-jogeset kiindulópontja az 1567. június 22-én Adam de Craponne és Pélissanne község képviselői között létrejött megállapodás volt. Ebben de Craponne azt vállalta, hogy csatornát fog építeni és fenntartani a község lakói számára – a szerződés szerinti mélységben és szélességben –, hogy öntözni tudják gyümölcsöseiket, szőlőültvényeiket, rétjeiket és egyéb ingatlanjaikat. A csatornának úgy kellett megépülnie, hogy a kocsik és egyéb szállítóeszközök, valamint a szarvasmarhák áthaladása biztosítva legyen. A mérnöknek vállalnia kellett azt is, hogy saját költségén három hidat is épít a csatornán való átkeléshez. A hidaknak és az utaknak